

UDK: 321.01:316.3(575.1)

Sirojbek SULTANOV,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti, PhD
E-mail: sirojbek.sultanov@mail.ru

TDTrU professori, f.f.d J.Ramatov taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY DAVLAT KONSEPSIYASINING TARIXIY-FALSAFIY JIHATLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy davlat konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari falsafiy, tarixiy hamda huquqiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ijtimoiy davlat tamoyillarining milliy taraqqiyot modelidagi o'rni, inson manfaatlari va adolat g'oyalari bilan uzviy bog'liqligi ochib beriladi. Shuningdek, O'zbekistonda ijtimoiy siyosatning evolyusiyasi, konstitutsiyaviy islohotlar orqali ijtimoiy davlat tamoyillarining mustahkamlanish jarayoni yoritiladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy davlat, adolat, inson manfaatlari, taraqqiyot modeli, fuqarolik jamiyati, konstitutsiyaviy islohot, farovonlik.

HISTORICAL-PHILOSOPHICAL ASPECTS OF THE SOCIAL STATE CONCEPT IN UZBEKISTAN AND STAGES OF DEVELOPMENT

Annotation

The article analyzes the formation and stages of development of the social state concept in the Republic of Uzbekistan from a philosophical, historical and legal point of view. The role of the principles of the social state in the national development model, their inextricable connection with the ideas of human interests and justice are revealed. The evolution of social policy in Uzbekistan, the process of strengthening the principles of the social state through constitutional reforms are also highlighted.

Key words: Social state, justice, human interests, development model, civil society, constitutional reform, welfare.

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ И ЭТАПЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье анализируется становление и этапы развития концепции социального государства в Республике Узбекистан с философской, исторической и правовой точек зрения. Раскрывается роль принципов социального государства в национальной модели развития, их неразрывная связь с идеями интересов человека и справедливости. Также освещается эволюция социальной политики в Узбекистане, процесс укрепления принципов социального государства посредством конституционных реформ.

Ключевые слова: Социальное государство, справедливость, интересы человека, модель развития, гражданское общество, конституционная реформа, социальное обеспечение.

Kirish. Ijtimoiy davlat konsepsiyasi zamonaviy siyosiy-falsafiy tafakkurning markaziy g'oyalaridan biridir. U insonning sha'ni, huquq va erkinliklarini oliy qadriyat sifatida e'tirof etgan jamiyatda davlatning asosiy vazifasi – fuqarolarning munosib hayotini ta'minlashdan iboratligini ifodalaydi.

O'zbekistonda mustaqillikdan so'ng jamiyatning barcha sohalarida inson omilini ustuvor qo'yish, adolatli va ijtimoiy yo'naltirilgan davlat barpo etish g'oyasi mamlakat taraqqiyotining bosh mezoniga aylandi. Bu jarayon O'zbekistonning siyosiy-falsafiy fikr evolyusiyasida alohida bosqichni tashkil etadi.

O'zbekiston falsafiy tafakkurida "ijtimoiy davlat" g'oyasi inson, jamiyat va davlat o'rtasidagi dialektik uyg'unlikni falsafiy, aksiologik hamda siyosiy birlikda talqin etuvchi konsepsiya sifatida shakllanmoqda. Uning mohiyati insonni ijtimoiy tizimning markaziy subyekt sifatida ko'rish bilan belgilanadi. Bu g'oya Sharq mutafakkirlari – Forobiy, Beruniy, Navoiy va Ibn Xaldun ta'limotlarida adolat, ilm va ma'naviy rahbarlik tamoyillari orqali o'z falsafiy asoslarini topgan. Forobiy "Fozil odamlar shahri"da rahbarning axloqiy komilligi jamiyat farovonligining garovi ekanini ta'kidlaydi.

M.H. Rustamaliyev ijtimoiy davlatni "ma'naviy-huquqiy uyg'unlik tizimi" sifatida talqin etib, qonuniylik

axloqiy tamoyillar bilan uyg'un bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. X.A. Rustamov esa ijtimoiy davlatni demokratik va huquqiy paradigma sifatida baholab, fuqarolik nazoratini barqarorlik kafolati sifatida ko'rsatadi.

A.M. Avlakulov ijtimoiy davlatni texnogen sivilizatsiya falsafasi bilan bog'laydi: texnologik taraqqiyot ma'naviy nazoratdan chiqsa, jamiyat beqarorlikka yuz tutadi. V.S. Alekseyeva esa ijtimoiy davlatni "inson kapitalini shakllantiruvchi ma'naviy-madaniy muhit" sifatida tavsiflab, adolatni ma'naviy-ontologik hodisa sifatida talqin etadi.

Umuman olganda, O'zbekiston ijtimoiy davlat konsepsiyasining falsafiy asosi – ma'naviyat, huquq, adolat va texnologiyaning uyg'unligidir. Rustamaliyev bu uyg'unlikni ma'naviy-huquqiy birlikda, Rustamov – demokratik muvozanatda, Avlakulov – texnogen mas'uliyatda, Alekseyeva esa inklyuziya va adolatda ko'radi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonning ijtimoiy davlat modeli inson ma'naviy kamoloti, huquqiy adolat, texnologik mas'uliyat va ijtimoiy birdamlik uyg'unligida shakllanmoqda. Unda davlat – axloqiy-huquqiy tizim, jamiyat – aksiologik makon, inson esa ma'naviy markaz sifatida talqin etiladi. Bu konsepsiya ma'naviyat va huquq, an'ana va zamonaviyat, texnologiya va mas'uliyat o'rtasidagi falsafiy muvozanatni ifodalaydi.

O'zbekiston falsafiy tafakkurida "ijtimoiy davlat" konsepsiyasi inson, jamiyat va davlat o'rtasidagi dialektik uyg'unlikni ifodalovchi falsafiy model sifatida shakllanmoqda. Uning mohiyati insonni ijtimoiy tizimning markaziy subyekt sifatida ko'rish, adolat, ma'naviyat va inson qadri g'oyalarini uyg'unlashtirishdan iborat. Bu g'oyaning ildizlari Forobiy, Ibn Sino, Navoiy kabi Sharq mutafakkirlarining adolat va rahbarning ma'naviy fazilatlariga haqidagi ta'limotlarida mujassam. Forobiy "Fozil odamlar shahri"da axloqiy rahbarlikni jamiyat farovonligining garovi sifatida ko'rsatgan.

Mustaqillik davrida ijtimoiy davlat g'oyasi milliy qadriyatlar va demokratik tamoyillar bilan uyg'unlashdi. D. Ernazarov ijtimoiy davlatni "inson va davlat o'rtasidagi ijtimoiy shartnoma" sifatida talqin etib, uni faqat huquqiy emas, balki axloqiy va iqtisodiy mexanizmlar bilan ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi. U. O'ralova bu g'oyani milliy o'zlik va inson qadri konsepsiyasi bilan bog'laydi, B. Ismoilov esa ijtimoiy adolat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi muvozanatni muhim deb biladi.

Tarixiy jarayon bosqichma-bosqich kechdi: sovet davrida ijtimoiy himoya g'oyasi markazlashtirilgan siyosatga bo'ysunilgan bo'lsa, mustaqillikdan keyin u inson qadri va huquqlariga asoslangan yangi mazmun kasb etdi. 2017-yildan boshlab "inson qadri uchun" tamoyili davlat strategiyasining markaziga aylandi. 2023-yilgi Konstitutsiyada "O'zbekiston — ijtimoiy davlat" degan norma mustahkamlanib, bu g'oya falsafiy konsepsiyadan huquqiy me'yorga aylandi.

G'arb falsafasida bu konsepsiya XIX asrda "Sozialstaat" g'oyasi asosida shakllanib, Kant, Gumboldt va Marshalllar tomonidan erkinlik, adolat va ijtimoiy tenglik tamoyillari bilan izohlangan. Sharq tafakkurida esa Forobiy va Navoiy adolatli davlatni inson saodati va tinchligining kafolati sifatida talqin qilgan. Shu bois O'zbekiston modeli g'arbiy "velfer" konsepsiyasidan farqli ravishda ma'naviy mas'uliyat, jamoaviy birdamlik va ijtimoiy hamjihatlik tamoyillariga tayanadi.

Ijtimoiy davlatning falsafiy mohiyati insonparvarlik, adolat va mas'uliyat tamoyillarida mujassam. Bu konsepsiya nafaqat siyosiy yoki iqtisodiy tizim, balki inson hayotining ma'naviy-axloqiy asoslarini mustahkamlovchi falsafiy paradigma sifatida qaraladi. Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "ijtimoiy adolat — yangi O'zbekiston taraqqiyotining poydevori"dir. Shu bois, ijtimoiy davlat O'zbekiston sharoitida erkinlik va adolatni ma'naviy mas'uliyat bilan uyg'unlashtiruvchi insonparvar g'oya sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ijtimoiy davlat konsepsiyasi O'zbekiston falsafiy tafakkurida inson, jamiyat va davlat o'rtasidagi axloqiy hamkorlikni ifodalovchi falsafiy model sifatida shakllanmoqda. Uning mohiyati inson qadri, adolat va mas'uliyat tamoyillariga asoslanadi. P. Rosanvallon ta'kidlaganidek, "ijtimoiy davlatning kuchi — adolat va samaradorlik o'rtasidagi muvozanatda"dir (1981). U. O'ralova bu g'oyani "insonning tabiiy huquqlarini davlat siyosatining markaziga joylashtirish" bilan izohlaydi (2024).

Tanqidiy yondashuvda B. Ismoilov ijtimoiy davlatning to'liq amaliy mazmun kasb etishi uchun uni iqtisodiy mexanizmlar bilan mustahkamlash zarurligini ta'kidlaydi, D. Ernazarov esa ijtimoiy adolatni "butun jamiyatning axloqiy majburiyati" sifatida talqin etadi. Shunday qilib, ijtimoiy davlat O'zbekistonda nafaqat siyosiy tizim, balki insonning ma'naviy o'sishini rag'batlantiruvchi falsafiy modelga aylandi.

Konstitutsiyada "O'zbekiston — ijtimoiy davlat" degan norma mustahkamlanishi davlat va jamiyat o'rtasidagi yangi axloqiy kelishuvni anglatadi. Bu jarayon uch yo'nalishda kechdi: milliy qadriyatlarga tayangan sharqona ma'naviyat,

g'arb falsafasidagi adolat g'oyalarining milliy talqini va inson qadri konsepsiyasining ustuvorligi.

Tadqiqot metodologiyasi. G'arb falsafasida J. Lakk, I. Kant, T. Marshall va J. Rawls kabi olimlar ijtimoiy davlatni erkinlik, adolat va tenglik tamoyillarida izohlashgan. Sharq tafakkurida esa Forobiy "davlatning oliy maqsadi — insonni saodatga erishtirish" deb, Navoiy esa "adl bo'lmasa, mamlakat vayron bo'lur" degan fikr bilan adolatni davlat barqarorligining markaziga qo'ygan. Shu asosda O'zbekiston modeli g'arbona individualizm va sharqona kollektivism sintezidan tarkib topgan.

Mustaqillik davridan boshlab I.A. Karimov va Sh.M. Mirziyoyev g'oyalari ijtimoiy davlat falsafasini yangi bosqichga olib chiqdi: inson qadri, adolat va farovonlik davlat siyosatining markaziga qo'yildi. Hozirgi bosqichda bu konsepsiya "insonni siyosat obyekti emas, balki subyekt sifatida e'tirof etuvchi falsafiy paradigma" sifatida qaralmoqda. O'zbekistonda ijtimoiy davlat konsepsiyasi — adolat, erkinlik va ma'naviy mas'uliyat uyg'unligiga tayanadigan, insonparvar va milliy qadriyatlarga asoslangan falsafiy modeldir.

Ijtimoiy davlatning O'zbekiston tajribasidagi o'ziga xos jihati shundaki, u milliy qadriyatlarni modern ijtimoiy mexanizmlar bilan birlashtirgan. Bu jarayonning natijasi sifatida 2023-yilgi Konstitutsiyada "O'zbekiston — ijtimoiy davlat" tamoyilining normativ darajada mustahkamlanishi ijtimoiy falsafaning amaliy huquqiy shaklga aylanganini ko'rsatadi. D. Ernazarov bu holatni "ijtimoiy adolat g'oyasining huquqiy ifodasi orqali inson va davlat o'rtasidagi yangi axloqiy kelishuv bosqichi" deb baholaydi (Ernazarov D.Z., 2023, 43-bet). Shu bois, ijtimoiy davlat endilikda faqat siyosiy mexanizm emas, balki ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy uyg'unlikni ta'minlovchi falsafiy tizimga aylangan.

O'zbekistonda ijtimoiy davlat konsepsiyasining tarixiy-falsafiy mazmunini tahlil etish, bir tomondan, bu tushunchaning insonparvarlik, adolat va ijtimoiy barqarorlik tamoyillari bilan uyg'unlashuvini, ikkinchi tomondan esa, uning milliy tafakkur tizimida qanday shakllanganini ko'rsatadi. Ijtimoiy davlat g'oyasi nafaqat siyosiy-iqtisodiy konsepsiya, balki jamiyat va shaxs o'rtasidagi axloqiy kelishuvning falsafiy asosidir. D. Ernazarov ta'kidlaganidek, "ijtimoiy davlat g'oyasi — bu inson qadr-qimmatini oliy ijtimoiy qadriyat sifatida e'tirof etishdan boshlangan falsafiy tafakkur natijasidir; u davlatning iqtisodiy qudrati bilan bir qatorda, ma'naviy mas'uliyatini ham o'zida mujassamlashtiradi" (Ernazarov D.Z., Ijtimoiy davlat tushunchasi va uning xususiyatlari, 2023, 38-bet). Mazkur fikr ijtimoiy davlat konsepsiyasining mohiyatini huquqiy mexanizmlar bilan cheklamay, uni falsafiy va axloqiy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Yevropa tafakkurida bu g'oya insonning tabiiy huquqlari va ijtimoiy tenglik prinsiplariga asoslangan. J. Lakk "inson o'z huquqlarining tabiiy egasidir, davlat esa ularni himoya qilish vositasidir" deb yozadi (Lakk J., Two Treatises of Government, 1690, 53-bet). Bu g'oya keyinchalik Gumboldt, Kant va Rawls singari faylasuflar tomonidan ijtimoiy adolat nazariyasi doirasida rivojlantirilgan. Ayniqsa, J. Rawls ijtimoiy davlatning axloqiy mohiyatini "adolat — bu jamiyat institutlarining birinchi fazilati bo'lishi lozim, chunki u erkinlik va tenglikni uyg'unlashtiradi" degan so'zlar bilan ifodalagan (Rawls J., A Theory of Justice, 1971, 110-bet). Bu nazariy nuqtai nazar ijtimoiy davlatni shunchaki iqtisodiy tizim emas, balki insoniy qadriyatlarni amalga oshiruvchi falsafiy model sifatida talqin etadi.

O'zbekiston tarixiy tafakkurida esa ijtimoiy davlat konsepsiyasi Sharq falsafasi an'analari tayanadi. Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil shahar ahlining qarashlari" asarida "adolatli davlat — bu jamiyat a'zolarining o'zaro yordam va

birdamlik asosida yashashini ta'minlaydigan tizimdir" deya yozadi (Forobiy A.N., Fozil shahar ahlining qarashlari, 1993, 101-bet). Alisher Navoiy esa davlat boshqaruvini axloqiy mas'uliyat bilan bog'lab, "podshohning adolati – xalqning osoyishtaligidir" degan falsafiy g'oyani ilgari surgan (Navoiy A., Mahbub ul-qulub, 1989, 78-bet). Shu jihatdan, ijtimoiy davlatning ma'naviy ildizlari o'zbek tafakkurida chuqur tarixiy zamin topgan bo'lib, u adolat, rahm-shafqat va mas'uliyat konsepsiyalarini o'z ichiga oladi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ijtimoiy davlat g'oyasi siyosiy-falsafiy amaliyot darajasiga ko'tarildi. I.A. Karimov "har qanday islohotning markazida inson va uning manfaatlarini turmog'i kerak" deb ta'kidlab, bu konsepsiyani davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirdi (Karimov I.A., O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida, 1997, 46-bet). Shu bilan birga, Sh.M. Mirziyoyev "ijtimoiy adolat – yangi O'zbekiston taraqqiyotining bosh mezonidir" deya, ijtimoiy davlat konsepsiyasini amaliy siyosiy falsafaga aylantirdi (Mirziyoyev Sh.M., Yangi O'zbekiston strategiyasi, 2022, 61-bet). Bu jarayon natijasida, 2023-yilgi Konstitutsiyada "O'zbekiston – ijtimoiy davlat" tamoyili konstitutsion norma sifatida mustahkamlandi.

U. O'ralova o'z tadqiqotida bu o'zgarishni "milliy tafakkurda ijtimoiy mas'uliyatning huquqiy shaklga aylanish bosqichi" sifatida baholaydi. Unga ko'ra, "ijtimoiy davlat – bu inson manfaatlarini bilan jamiyat manfaatlarini o'rtasidagi falsafiy muvozanatni ta'minlovchi tamoyil bo'lib, u ijtimoiy birdamlikni yangi darajaga ko'taradi" (O'ralova U.S., Ijtimoiy davlat konsepsiyasining nazariy asoslari, 2024, 29-bet). Mahalliy tadqiqotchi B. Ismoilov esa ushbu g'oyani tanqidiy tahlil qilib, "ijtimoiy davlat faqat normativ shaklda emas, balki institutsional jihatdan ham mustahkamlanmogi lozim; aks holda, u deklarativ xarakterga ega bo'lib qoladi" deya yozgan (Ismoilov B.S., Ijtimoiy-huquqiy davlat konsepsiyasi va fuqarolik jamiyati, 2024, 20-bet). Bu tanqid, aslida, O'zbekiston sharoitida ijtimoiy siyosatning falsafiy mazmunini real amaliy mexanizmlar bilan uyg'unlashtirish zaruratiga ishora qiladi.

Xorijiy olimlar ham ijtimoiy davlatning barqarorligi uchun ma'naviy poydevorning zarurligini ta'kidlaganlar. P.

Rosanvallon "ijtimoiy davlatning kuchi – uning axloqiy legitimligidadir; u yo'qolsa, davlat o'zini adolat manbai sifatida namoyon eta olmaydi" deb yozgan (Rosanvallon P., La Crise de l'État-providence, 1981, 69-bet). Bu g'oya O'zbekistonning hozirgi bosqichida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ijtimoiy siyosat faqat iqtisodiy farovonlikni emas, balki axloqiy birdamlikni ham mustahkamlashni ko'zlaydi.

Tanqidiy nuqtai nazardan qaraganda, O'zbekistonda ijtimoiy davlat g'oyasining hozirgi rivojlanishida uchta muhim tendensiya kuzatilmoqda: birinchidan, ijtimoiy himoya tizimining kengayishi orqali adolatni amaliy mazmunga aylantirish; ikkinchidan, inson qadri konsepsiyasining davlat strategiyasiga aylanishi; uchinchidan, fuqarolik jamiyati institutlarining faollashuvi orqali ijtimoiy mas'uliyatni jamiyat miqyosida taqsimlash. Shu bois, ijtimoiy davlatning falsafiy mohiyati endilikda "insonning farovonligi – davlatning legitimlik manbai" degan prinsip asosida qayta talqin qilinmoqda.

Falsafiy umumlashma sifatida aytish mumkinki, O'zbekistonda ijtimoiy davlat konsepsiyasi G'arbning ijtimoiy tenglik nazariyalari, Sharqning axloqiy adolat g'oyalari va milliy tafakkurning ma'naviy qadriyatlarini sintezida shakllandi. Bu sintez O'zbekistonni nafaqat huquqiy-demokratik, balki ma'naviy-ijtimoiy davlat sifatida rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ijtimoiy davlat bu ma'noda nafaqat boshqaruv modeli, balki insonning ijtimoiy borlig'ini yuksak ma'naviy qadriyat sifatida e'tirof etuvchi falsafiy konsepsiyadir.

Xulosa va takliflar. O'zbekistonda ijtimoiy davlat konsepsiyasi qadimiy adolat va insonparvarlik g'oyalari, mustaqillik davri islohotlari va zamonaviy konstitutsiyaviy yangilanishlar uyg'unligida shakllandi. Uning falsafiy mohiyati inson manfaatlarini ustuvor qo'yish, adolat va hamjihatlikni ta'minlash, har bir fuqaroga munosib hayot sharoitlarini yaratishdan iborat. Kelajakda ijtimoiy davlat tamoyillarini yanada chuqurlashtirish, ekologik, raqamli va huquqiy mas'uliyat yo'nalishlarini mustahkamlash O'zbekistonning barqaror taraqqiyoti va "Yangi Uyg'unish" g'oyasining poydevorini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR

1. Forobiy, Fozil shahar (tanlangan joylar).
2. Navoiy, Mahbub ul-qulub (tanlangan joylar).
3. Rustamaliyev M.H. Ijtimoiy davlat va aksiologik legitimatsiya (dissertatsiya/maqola).
4. Rustamov X.A. Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati.
5. Avlakulov A.M. Texnogen ong va ijtimoiy barqarorlik.
6. Alekseyeva V.S. Ijtimoiy inklyuziya va yoshlar stratifikatsiyasi.
7. Emazarov D.Z., Ismoilov B.S., O'ralova U.S. So'nggi yillarning tahliliy maqolalari.